

AZ ERDÉLYI UNITÁRIUS EGYHÁZI MÚZEUM GONDOLATA¹

Az első világháború kitörését követően, 1916 nyarán a Habsburg-monarchia katonai kudarcai megérlelték Románia hadba lépési szándékát. A bukaresti kormány a tartós francia nyomásnak engedve augusztus 17-én titkos szerződésben csatlakozott az antanthoz. A hadba lépésért cserébe Romániának ígérték Bukovina egy részét, az egész Bánságot, a történeti Erdélyt és az attól nyugatabbra fekvő területeket, nagyjából a Tisza vonaláig Debrecen és Orosháza szűkebb környékét kivéve. Tíz nappal később, augusztus 27-én Románia hadat üzent, és még aznap éjjel átkelve a Kárpátokon megtámadta Erdélyt. A hatóságok már az első napon hozzáfogtak a veszélyeztetett övezetek kiürítéséhez, és felszólították a lakosságot a Maroson túli területek elhagyására.²

Kelemen Lajos – naplófeljegyzése szerint – augusztus 28-án délelőtt tudta meg „azt, amit az álarcos rablóról előre s hosszú ideje hinni lehetett [...], hogy Románia is hadat üzent nekünk.”³ Az Unitárius Egyház 27–28-án éppen főtanácsi ülést tartott, amelyen Kelemen Lajos is részt vett. Az ülés végén – írja naplójában – „Máthé Lajos firtosvávaljai pap szinte megható felszólalásában kért utasítást, hogy eshetőleg történhet veszély idején mit tegyen a klenódiumokkal.”⁴ A gyűlés tanácstalan volt, éppen ezért Ferencz József püspök megtárgyalásra javasolta a kérdést. Fekete Gábor főgondnok az állami hivatalok pénzének és levéltári anyagának megmentésére szóló utasításokat mondta el. Kelemen Lajos is felszólalt, s amint feljegyzéseiben írja: „óva intettem a papságot, hogy papirost, szövetségeműt el ne ásson, s ha valami klenódiumfélét így rejtene el: arról leírást és rajzot véve fel lezárva juttassa ezt ide Kolozsvárra. Ajánlottam – folytatja –, hogy a legbecsebb mőtárgyakat a veszélyeztetett helyekről hozzák be ide a pénztár által használt levéltári helyiségbe, őrizetbe.”⁵ A gyűlés végére nagyon szomorú lett a hangulat. Mindenki felett a jövő árnyéka lebegett. „Sok háromszék- és udvarhelykőri atyánkfia – jegyzi meg Kelemen Lajos – ment a bizonytalanság érzésével haza. Ki tudja, hogy melyikkel, mikor és hogyan találkozunk?”⁶

¹ Megjelent a Kiss András történész 80. születésnapjára szerkesztett emlékkönyvben, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2003.

² Lásd: Erdély története. III. Bp., 1987. 1694–1697.

³ Kolozsvári Állami Levéltár. Kelemen Lajos fond. 40. Kelemen Lajos naplója. 1894–1925. (a továbbiakban KLN) 1916. augusztus 28.

⁴ Uo.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

A bizonytalanság érzése nem volt alaptalan, mert Erdély is harcterré változott, és egyes részeiben már megkezdődött a kiürítés és a menekülés. Erre való tekintettel az Unitárius Egyház a Főtanács után már 1916. szeptember 1-re összehívta az Egyházi Képviselő Tanácsot, hogy – amint Ferencz József előterjesztésében vázolta – a „nagyobb meglepetéseknek” elejét vegyék, és megtárgyalják az egyházi, valamint iskolai javak biztonságba helyezését.⁷ Az Egyházi Képviselő Tanács többek között olyan döntést hozott, hogy a könyvtár és levéltár értékes könyveit, iratait Kelemen Lajos levéltáros és Sándor János könyvtáros válogassa ki, készítsen leltárt azokról, és rejtse el. Az iskolai anyakönyveket és jegyzőkönyveket a kollégium irodájában kellett elhelyezni.

Kelemen Lajos nemcsak az unitárius anyag kiválogatásával volt elfoglalva, hanem – feljegyzései szerint – a Teleki levéltárnak mintegy 4000 értékes misszilisét is összecsomagolta, hogy megóvja az esetleges pusztulástól.⁸ Időközben a szekereken érkező székely és szász menekülteknek élelmet és gyümölcsöt osztogatott. 1916. szeptember 13-án Kelemen Lajos szomorú szívvel konstataálta: „Érdekes és fájdalmas látványosság. Most érkeznek a háromszéki és Udvarhelyszék egy részéből, valamint Csíkból való egylovas, ökör és tehén szekerek. [...] Szegény székely nép! – sóhajt fel Kelemen, majd így folytatja – A kuruc világ óta ennyi magyar nem indult bujdosni. Hol lesz helyük, pihenésük, élelmük?”⁹ – teszi fel végül a megrázó kérdést.

Az Egyházi Képviselő Tanács 1916. szeptember 22-én újabb rendkívüli ülését tartotta. A román betörés következtében ugyanis mintegy nyolcvan unitárius egyházközség megszállásával és kiürítésével az egész egyház léte veszélybe került. Intézkedni kellett a menekülő lelkészek, tanítók és hívek megsegítéséről stb. Az Egyházi Képviselő Tanács Kovács Kálmán előadó-számvevő javaslatára¹⁰ többek között azt a határozatot hozta, hogy „fölkéri és kiküldi Kelemen Lajos levéltáros tanár afiát, hogy azonnal utazzék azokba az egyházközségekbe (marosi, küküllői körökbe) amelyekből a lelkészek még nem mentek el, és értékesebb klenódiáinkat elismervény mellett vegye át, és szállítsa az egyetem régiségtárába, ahol esetleg miniszteri utasítás szerint hivatalos őrizetbe fognak vétetni.”¹¹ A feladat végrehajtására Ferencz József püspöki nyílt rendelettel látta el Kelemen Lajost.

Az ingó műkincsek és levéltári iratok összegyűjtésének, biztonságba helyezésének gondolatát, valamint konkrét megvalósítását az Unitárius Egyház elsőnek fogalmazta meg, de egy nappal azután, hogy Kelemen Lajost felkérték a feladat ellátására, 1916. szeptember 23-án az Erdélyi Királyi Kormánybizottság

⁷ Vö. Az Unitárius Egyház Gyűjtlévéltára, Kolozsvár (a továbbiakban UEGyLt). Egyházi Képviselő Tanács (a továbbiakban EKT) Jegyzőkönyve. 1916. 365. sz.

⁸ KLN 1916. szeptember 5.

⁹ KLN 1916. szeptember 13.

¹⁰ Lásd: KLN 1916. szeptember 29.

¹¹ UEGyLt. EKT Jegyzőkönyv 1916. 366. sz.

hasonló, de szélesebb körű gyűjtés megszervezésére szólította fel az Erdélyi Múzeum-Egyesületet. Ennek értelmében az EME választmányi gyűlése szintén Kelemen Lajost és mellette Tavaszty Sándort kérte fel, hogy a Kis-Küküllőtől északra eső frontmögötti területekre menjenek gyűjteni. Az Unitárius Egyház és az Erdélyi Kormánybizottság céljai egybeestek, ezért az Unitárius Egyház a maga céljait teljes mértékben alárendelte az EMÉ-nek és a Kormánybizottságnak. Erdélyi Pál, az EME főtitkárának közbenjárására szeptember 28-án az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa nevében Kenessey Béla püspök az unitáriusokéhoz hasonló megbízást állított ki és adott Kelemen Lajosnak.¹² Ezzel a Református Egyház is a maga részéről támogatásáról biztosította a munkát. Kelemen Lajos és Tavaszty Sándor október 2-án indultak el, és háromhetes gyűjtőútjukról részletes jelentést nyújtottak be az EMÉ-nek, amelyben hangsúlyozták, hogy a két püspöki nyílt megbízási rendeletnek nagy hasznát vették, és sok egyházközségnél elsősorban ezeknek köszönhetően gyűjthették és leltározhatták fel az értékeket.¹³ A kiküldöttek útjuk során természetesen felkeresték a római katolikus és ágostai evangélikus egyházközségeket is.

Kelemen Lajos december 10-i keltezéssel az Unitárius Egyházi Képviselő Tanácshoz is felterjesztett egy jelentést, amelyben kimondottan az unitárius egyházközségekben elért eredményeiről számolt be. Eszerint csak a marosköri unitárius egyházközségek egy részét látogatták meg. A többi egyházközségbe a hadiállapot miatt nem tudtak elmenni. A küküllői körbe pedig azért nem mentek el, mert a háború kedvező fordulata okán az ottani értékek nem voltak veszélyben. A megbízatásának megfelelően az értékes klenódiumok, úrasztali felszerelések és levéltári iratok egy részét vasúton Kolozsvárra küldte, a többi biztonsá-

¹²Az Unitárius Egyházi Képviselő Tanács által kiállított püspöki nyílt rendelet egyelőre valahol lappang a levéltárunkban, de Kelemen Lajos Naplófeljegyzéseiből tudjuk (lásd: KLN 1916. szeptember 29.), hogy azt szeptember 23-án szombaton állították ki. Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsa 4339–1916 szám alatt 1916. szeptember 28-án bocsátotta ki saját nyílt rendeletét (lásd: Az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár. Erdélyi Református Múzeum létesítéséről. 1/74/1916.), melyben „megbízta Kelemen Lajos unitárius főgimnáziumi tanár urat az «Erdélyi Múzeum-Egyesület» titkárát, hogy az egyházközségekbe az «Erdélyi Múzeum-Egyesület» részéről kiszállván a klenódiumokat tekintse meg, és felhatalmazza nevezett titkárt, hogy a műemlék jellegűeket kiválaszthassa, azokat átvegye elismervény ellenében, és biztosítás céljából Kolozsvárra magával hozza. Ezennel megrendeljük minden lelkész és gondnok aának, hogy Kelemen Lajos titkár úrnak a tárgyakat mutassák be, adják át s azon kívül is legyenek mindennemű segítséggel, hogy az egyházközségek nagy érdekeit minél sikeresebben szolgálhassa.”

¹³Lásd. UEGyLt. Kelemen Lajos hagyatéka. Kelemen Lajos és Tavaszty Sándor 1916. december 1-én kelt jelentése az Erdélyi Múzeum-Egyesülethez. Itt kell megjegyezni, hogy a több mint 70 gépelt oldalt kitevő jelentés megérdemli a teljes publikálást, aminek az előkészítése már folyamatban van.

gos elhelyezéséről pedig személyesen győződött meg.¹⁴ Jelentésének végén Kelemen Lajos előterjesztést és javaslatot tett az Egyházi Képviselő Tanácsnak.¹⁵

Gondosan felépített előterjesztését így indítja: „Ma még nem tudjuk pontosan, hogy [...] a betörés következtében egyházközségeink műbecsű ingóságokban mekkora károkat szenvedtek. A legtöbbször az úrasztali felszereléseket sikerült megmenteni, de viszont vannak egyházközségeink, melyekben oda veszték s kétségtelennek tartom, hogy a hímzések és varrottasok helyenként az elrejtéssel, különösen az elásással megnedvesültek, meg is dohosodhattak s könnyen romlásnak lehetnek kitéve.

Sem ezek további romlását nem szabad engednünk, sem a pusztulástól szerencsésen megmenekült régi becses emlékeinket nem szabad többé a véletlen szomorú eshetőségeinek úgy kitennünk, ahogy az a [...] betörés idején ki voltak téve; hanem emberileg és a lehetőség határain belül biztosítanunk kell ezeket úgy, amint ilyen becses egyházi és művelődéstörténeti emlékeink megérdemlik és megkövetelik.”¹⁶ A lelkiismeret ébresztgetése után a régmúlt szomorú tapasztalataiból merítve arra világít rá Kelemen Lajos, hogy templomi és egyházközségi ingó műkincseink értékét sajnos kevesen tudják felbecsülni, és sokszor az aranyskófumos terítőt kanná- vagy padtörlőnek használják. De az a közelmúltban is általános szokás volt – jelenti ki határozottan –, hogy szegény asszonyok temetésére az egyházközség évődöttebb vagy használtabb úrasztali felszereléseiből adtak szemtakarót. Továbbá panaszos hangon jegyzi meg, hogy egy századdal korábban az unitárius egyházközségek tulajdonában megközelítőleg száz régi szőnyeg volt, amiből alig maradt meg tíz. A legjelentéktelenebbnek tűnő műtárgynak is megvan a maga jelentősége, mert: „értékes motívumokat tartatnak fenn” – mondja Kelemen Lajos, majd így folytatja – ezek „gyakran datált emlékei és nem ritkán fényes bizonyítványai egy korszak ízlésének vagy technikájának.”¹⁷ Az Unitárius Egyháznak jóformán minden művészeti emléke ezekben a tárgyakban összpontosul, annál is inkább, mert templomaikat és szertartásukat a puritán egyszerűség jellemzi. S mindegy summázásképpen Kelemen kijelenti: „de ezekben nemzeti művészetünknek becses kincseit őriztük meg.”¹⁸

Kelemen Lajos előterjesztésének központi gondolata ezután csúcsonyosodott ki, és felszólításként szabta meg a teendőket: „Vigyük bár a nélkülözhetőket napvilágra ládáinkból, s mentjük meg a romlandóságtól! Egyesítsük azokat egy rend-

¹⁴ Kelemen Lajos: *Marosközi ingó műemlékeink biztonságba helyezése* címmel a Keresztény Magvető 1917. január-februári 1. füzetének (23-28) hasábjain is beszámolt az eseményről. Eszerint a beszállított anyagból a kéziratokat az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régi Magyar Könyvtára vasajtós szobájába helyezték el, az úrasztali felszereléseket pedig az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtárának Bástya utcai helyiségében állították ki.

¹⁵ Lásd. UEGYt. Unitárius Egyházi Múzeum felállítás ügye. 86/1917-1.

¹⁶ Uo. 13–14.

¹⁷ Uo. 14.

¹⁸ Uo. 15.

szeres, imponáló gyűjteménybe! Alapítsuk meg a Magyarországi Unitárius Egyházi Múzeumot!”¹⁹

Nem volt elhamarkodott felszólítás Kelemen Lajostól az Unitárius Múzeum felállítására tett javaslat. Jelentésének további része is arról tanúskodik, hogy alaposan átgondolt, letisztult érvrendszerrel tudta indokolni egy ilyen intézmény szükségességét. De nemcsak elvi kérdéseket fogalmazott meg, hanem a konkrét gyakorlati kivitelezés tervét is papírra vetette. Tudta, hogy a múzeumhoz a gyűjteményi anyagon kívül személyi és tárgyi feltételek is szükségesek. Elsősorban helyiségre és berendezésre van szükség. Továbbá szakemberekre, akik megfelelőképpen kezelik az anyagot – és nem utolsósorban állandó tőkére. Kelemen Lajos tudatában volt annak is, hogy az Unitárius Egyház semmilyen tekintetben nincs fölkészülve egy ilyen intézmény önerőből való felállítására. Mintha hangosan gondolkodna, vette számba a lehetőségeket, és megállapította, hogyha a Kollégiumban felszabadulna is valamelyik helyiség, az nem lenne alkalmas múzeumnak. Ameddig roskadozó templomok és fedetlen tornyok állnak, addig egy múzeum működtetésére szánható jövedelem sincs. De az egyház képzett szakembert sem tudna biztosítani.

A jelentésnek ehhez a részéhez érve az olvasóban a kezdeti lelkesedés alábbhagy. Ekkor azonban Kelemen újból felkiált: „Mégis van megoldás. [...] Állítsuk föl egyházi múzeumunkat az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtárában!”²⁰ Annál is inkább, mert így megoldódik a hely, a szakember, a szakszerű kezelés és őrzés stb. problémája.

Mielőtt Kelemen Lajos jelentését és előterjesztését benyújtotta volna az egyházhoz, természetesen megbeszéléseket folytatott dr. Pósta Béla egyetemi tanárral az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára igazgatójával egy leendő Unitárius Múzeum alapításáról. Ezért tudta Kelemen Lajos hat pontban megfogalmazni azokat a feltételek is, amelyek keretet biztosítanak egy közgyűjteménynek egy másik keretein belül való felállításra, majd szintén hat pontban azon indítványát, amely a cél elérését szolgálja.

Érdemesnek tartjuk a Kelemen Lajos által megfogalmazott pontokat szó szerint idézni, és ezekből azt is látni fogjuk, milyen alapos és körültekintő munkát igényel egy ilyenfajta intézményszervező munka.

¹⁹ Uo. 15.

Kelemen Lajos naplójának 1916. december 5-i bejegyzése arról tanúskodik, hogy mielőtt jelentését felterjesztette volna az Egyházi Képviselő Tanácshoz, Ferencz József püspöknek szóban megemlítette a múzeum felállításának gondolatát azért, hogy az indítvány ne érje készületlenül. Az egyházfő szívesen fogadta a hírt. Majd Kelemen megjegyezte: „Milyen boldog volnék, ha ez a jövő és múlt szempontjából egyaránt oly fontos és nagyjelentőségű gondolat megvalósulhatna! Tán így a reformátusok is megcsinálnák, s akkor a mi gyönyörű nemzeti gyűjteményünk újra nagy kincsekkel volna gazdagabb.” Lásd: KLN 1916. december 5.

²⁰ UEGyLt. Unitárius Egyházi Múzeum felállítás ügye. Levéltári jelzet: 86/1917-1. 16.

„1. A magyar Unitárius Egyházi Múzeumot az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtára a maga helyeiségeiben szívesen fogadja, s kellő elhelyezéséről, teljesen különálló kezeléséről gondoskodik.

2. A gyűjtemény anyagának tulajdonjoga a Magyarországi Unitárius Egyházat, illetőleg annak egyházközségeit illeti. Egyes egyházközségeknek főhatóságuk beleegyezése mellett eladott vagy cserélt műdarabjai tulajdonjogilag az E. N. M. Régiségtárát illetnék, azonban a volt tulajdonos egyházközség nevét ekkor is föltüntető jelzés mellett mindaddig az Unitárius Egyházi Múzeumban őriztetnének, míg ezt a gyűjteményt az E. N. Múzeum Régiségtára kezeli.

3. A letétbe helyezett darabokon a tulajdonos egyházközség – az eladottakon pedig – az eladásról semmi külső jelzéssel sem téve említést – az eladó egyházközség nevét a Régiségtár minden darabnál jelzi.

4. A külön teremben elhelyezendő gyűjtemény helyiségében külön felírás jelezne, hogy az Unitárius Egyházi Múzeum.

5. Ha a letétbe helyezendő anyag a régiségtár címére érkezik, a Régiségtár a postai költségeket is hajlandó viselni.

6. Mindezekon kívül dr. Pósta Béla igazgató úr biztosítja azt is, hogy a letétbe helyezett, sőt eladott úrasztali szerelvények közül is azokat, melyekhez valamely kegyeletes vagy történelmi emlék fűződik, nagyobb ünnepélyekre, mint zsinat, templomszentelés, százados ünnepély stb. alkalmára úrvacsoraosztás céljára és idejére a Régiségtár egy tisztviselője által, kívánatra és megfelelő egyházközségnek használatára leküldi.

Ha pedig a Magyarországi Unitárius Egyháznak valaha önálló múzeum fönn tartására és fejlesztésre lenne módja: úgy a Régiségtár az Unitárius Egyházi Múzeumot az egyházi kezelésbe, illetve megfelelő szakember keze alá át bocsátaná. Ebben az esetben a vétel útján szerzett darabok természetesen a Régiségtár tulajdonába és kezelése alatt maradnának.

Ezeknek az alapelveknek elfogadásával az Unitárius Egyházi Múzeum kérdése meggyőződésem szerint már most is megoldható – írta Kelemen Lajos, majd így folytatta –:

Ennek alapján a következőket indítványozom:

1. Mondja ki az E. K. Tanács elvben, hogy az Unitárius Egyházi Múzeumot az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtárában megalapítja, illetve fölállítja.

2. Ennek a célnak elérésére és szolgálatára összes egyházközségeit fölhívja.

3. A múzeumi letétbe helyezést vagy értékesítést elsősorban a használaton kívül álló régi anyagra ajánlja vagy rendeli; azonban indokolt esetben, egyházközségek kívánságára megengedi a használatban levő régi, múzeumi megőrzést kívánó vagy érdemlő úrasztali szerelvényekre vagy templomi ingóságokra nézve is.

4. Minden egyházközségnek szabad elhatározást enged arra, hogy az E. N. Múzeum Régiségtárába módja és belátása szerint helyezze letétbe, esetleg értékesítse, vagy szükség esetén új, művészi kiállítású darabbal becserélhesse úraszt-

tali szerelvényeit. A használaton kívül álló darabokra azonban elsősorban a letétbe helyezést ajánlja, s az egyházközségek anyagi érdekeinek szemmel tartása szempontjából fönntartja magának a legfőbb felügyeleti joggal és kötelességgel együtt járó ellenőrzés jogát.

5. Az Unitárius Múzeum gyarapítására való tekintettel is kimondja, hogy unitárius egyházi szerelvényt letétbe helyezni vagy eladni csak az Erd. Nemz. Múzeum Régiségtárának engedi meg.

6. A végrehajtás keresztülvitelére, a részletek megállapítására és az Erd. Nemz. Múzeum Régiségtárával való végleges megállapodások megszövegezésére bizottságot küld ki.²¹

Az Egyházi Képviselő Tanács Kelemen Lajos indítványát jónak találta, és részletes megvitatására létrehozott egy bizottságot, amelynek elnöke Kozma Ferenc iskolai felügyelő gondnok volt, tagjai pedig Boros György főjegyző, Csifó Salamon teológiai, Vári Albert vallástanár, valamint Kelemen Lajos.

Az Egyházi Képviselő Tanácsnak a múzeum felállításához való pozitív viszonyulását Kelemen Lajos – naplója szerint – 1917. január 14-én ismertette Pósta Bélával, aki örömet fejezte ki, és megjegyezte, hogy arra a félévre a Régiségtárnak több mint 20 000 korona áll a rendelkezésére, aminek nagy részét muzeális tárgyak vásárlására szánja. Kelemen Lajos megemlítette, hogy az egyházközségek többsége letétbe adja klenódiúmain, hímzéseit, ami nem kerül pénzbe, de a szegényebb és károsult gyülekezeteknek nagyon jól fogna a pénz is.²²

A Kozma Ferenc elnöklete alatt működő bizottság 1917. január 20-ára terjesztette fel vizsgálati eredményét, és ebben Kelemen Lajos indítványát szinte szó szerint megismételve javasolta az Egyházi Képviselő Tanácsnak, hogy foglalja határozatba az Unitárius Múzeum felállítását.²³

A bizottsági jelentés arra is kitért, hogy az eddig beszállított anyagból a kéziratokat, amelyeket az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régi Magyar Könyvtára vasajtós szobájába helyeztek el – nevezetesen a marosszentkirályi egyházközség jegyző- és számadáskönyvét, a nyomáti egyházközség anyakönyveit, a szentgericei egyházközség két jegyző- és egy anyakönyvét – Kelemen Lajosék szállítsák át az egyházi levéltárba. Az 1758-ból való szentgericei graduálét, a Toldalagi Gábor 1727-es és 1729-es graduáléját, valamint énekeskönyvét, az 1680-as iklandi graduálét, továbbá a Tóthfalusi Kiss Miklós 1685-ös Bibliáját az Unitárius Kollégium könyvtárba helyezték át.

Érdemes megemlítenünk, hogy a bizottság az egyházköri és egyházközségi levéltárak további biztonságos megőrzésére is javaslatot tett. Így az összes egyházkörből a parciális, azaz köri közgyűlési és papi széki jegyzőkönyveket be kell szállítani a kolozsvári egyházi levéltárba, annál is inkább, mert az esperesi

²¹ Uo. 17-19.

²² Lásd: KLN 1917. január 14.

²³ UEGyLt. Unitárius Egyházi Múzeum felállítás ügye. Levéltári jelzet: 86/1917-3.

hivataloknak már nincs szükségük rá, de ha mégis, akkor a levéltárban mindig könnyen hozzáférhető. Az egyházközségekből a fél századnál régebbi számadáskönyveket, a régi kéziratos énekes- és imakönyveket vagy más tartalmúakat szintén a levéltárban kell elhelyezni. E javaslata kapcsán a bizottsági tagokban felmerült az a kérdés is, hogy „vajon ez az intézkedés megfér-e egyházközségeink autonómikus joga mellett.”²⁴ A felhozott érvek a mai napig aktuálisak, és mindnyájunkat meggyőzhetnek az intézkedés helyességéről. Eszerint: „A bizottság tagjainak az a személyes tapasztalata, hogy egyházközségi levéltáraink nincsenek sem tűz, sem lopás, sem elkallódás ellen biztosítva. Az a tény, hogy székelyföldi anyakönyvet a Szilágyságban találtak meg, és szállítottak be irántunk jó indulattal viseltető egyének, az a tény, hogy egyházközségeink pecsétjével ellátott graduálét antiquariusnál találtak meg, s több hasonló eset, mind a mellett bizonyítanak, hogy Egyházunk közérdeke parancsolja ezeknek az értékeknek lehető biztonságba helyezését.”²⁵

A bizottsági jelentést az Egyházi Képviselő Tanács a soron következő, 1917. április 11-én tartott ülésen tárgyalta meg. Ekkor a Tanács a 73/4. határozati pont értelmében kimondta, hogy „...klenódiუმaink és általában egyházközségi ingóságaink műbecsű részeinek megőrzése érdekében, mint amelyek nemzeti művészetünknek is becses kincseit foglalják magukban: az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtárában megalapítja, illetve felállítja a Magyarországi Unitárius Egyházi Múzeumot, oly módon, hogy külön teremben elhelyezendő gyűjtemény helyiségében külön felírás jelezné: »Unitárius Egyházi Múzeum«. A gyűjtemény anyagának tulajdonjoga a Magyarországi Unitárius Egyházat, illetőleg egyházközségeit illeti.”²⁶

Ugyanakkor az egyházköri és egyházközségi levéltárak megmentése érdekében az Egyházi Képviselő Tanács felkérte Kelemen Lajost, hogy az említett levéltárakat személyesen keresse fel, és az ott talált anyagot megfelelő elismervény mellett vegye át, valamint szállítsa be Kolozsvárra az őrizete alatt levő egyházi levéltárba.

Az Unitárius Múzeum felállításáról az Egyházi Képviselő Tanács ünnepélyes nyilatkozatban értesítette az Erdélyi Múzeum-Egyesületet.²⁷ Az *Unitárius Közlöny* tudósítója szerint az „Erdélyi Múzeum-Egylet kitörő lelkesedéssel fogadta az egyház elhatározását, s ezt tudtára is adta egyházunk fejének, Ferencz József püspök úrnak a Múzeum bizottsága: dr. Lechner Károly egyet. tanár alelnök vezetése alatt dr. Farkas Lajos, dr. Erdélyi Pál, dr. Czikmántori Ottó, Takács Lajos és Kelemen Lajos.”²⁸

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ A nyilatkozat teljes szövegét mellékletként csatoljuk jelen dolgozathoz.

²⁸ Unitárius Múzeum. In: Unitárius Közlöny. XXX (1917) 11. sz. 175-176.

Függetlenül attól, hogy Kelemen Lajos öntudatos unitárius volt, mégsem lehet felekezeti korlátok közé szorítani. Munkájával elsősorban az erdélyi magyar művelődést és kultúrát szolgálta, és az Unitárius Múzeum felállításán fáradozva azzal párhuzamosan az Erdélyi Református Múzeum megalapításának a gondolatát is felvetette.

1916. december 25-én naplójába feljegyezte, hogy a „tegnap délután a borbélynál beszéltem Ravasz Lászlóval a ref. egyházuk klenódiumai ügyében [...] és elmondtam neki, hogy mi módon lehetne felállítani a ref. egyházi múzeumot az Erd. Múzeum keretében. Tetszéssel fogadta – folytatja Kelemen –, és arra is kért, hogy egy rövid közleményben ezt írjam meg a Prot. Szemlében.” A következő év január 17-én már azt jegyezte fel Kelemen, hogy a kért cikket meg is írta.

A *Protestáns Szemlében* K-s szignó alatt valóban megjelent egy rövid közlemény *Protestáns egyházi múzeumok* címmel²⁹, de a K-s-t Kelemen Lajossal nem tudjuk egyértelműen azonosítani. Ettől függetlenül a cikk hangsúlyozza, hogy a begyűjtött klenódiumok, úrasztali felszerelések a motívumok és színek határtalan gazdagságát, illetve egy munkás, hívő, áldozatkész nőtársadalom múltjának hímzett és varrott költészetét őrzik. S hogy mindez ne semmisüljön meg, az Erdélyi Nemzeti Múzeumban fel lehetne állítani a Református Egyházi Múzeumot. Ezzel a történelmi és művelődési alkotással egyúttal méltó emléket is állíthatnának a reformáció 400. évfordulójára.

Kelemen Lajos és Tavasz Sándor gyűjtőkörútjukról nem nyújtottak be jelentést az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsához. A kettőjük jelentése alapján az Erdélyi Múzeum-Egyesület nevében dr. Lechner Károly alelnök és dr. Erdélyi Pál főtitkár 1917. január 28-i keltezéssel számoltak be az Igazgatótanácsnak arról, milyen eredményt ért el a református egyházközségekben a két szakember, majd felajánlották, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum keretében megalapítják a Református Egyházi Múzeumot. Amint írták: „Itt az anyagot nemcsak őrizni és óvni, de új életre is lehetne kelteni. Szemléltető, tanító anyag lehetne a liturgia-történetnek. Az irodalmi földolgozással megújulna a jóltevők emléke, és az egyházközségek múltja; a minták műipari fölkarolásával és terjesztésével pedig egyenlően becses szolgálatot lehetne tenni műiparunk múltjának és jövődjének.”³⁰ A Református Múzeum felállítása melletti érvek és az adott feltételek közt szinte ugyanazokat a pontokat sorolták fel, amelyeket Kelemen Lajos megfogalmazott az Unitárius Múzeum felállítására tett javaslatokor.

Megvolt az akarat, megvoltak a feltételek, és az illetékesek már meg is tették az első lépéseket azért, hogy szinte azonos időben egy intézményen belül két

²⁹ Lásd K-s: *Protestáns egyházi múzeumok*. In: *Protestáns Szemle*. XXIX (1917) 1–2. sz. 141–142.

³⁰ Az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár. Erdélyi Református Múzeum létesítéséről. 1/74/1916. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület jelentése 629/1917. 9.

önálló egyházi múzeumot hozzanak létre. Sajnos – vagy talán szerencsénkre, ki tudja – a történelem közbeszólt. Jött az elvesztett háború, Trianon, az új államalakulat annak minden kínjával.

Zoltán Sándor homoródszentmártoni lelkész 1938. április 11-én az Egyházi Képviselő Tanácshoz címzett levelében megfontolás tárgyává tette, hogy a kolozsvári Unitárius Kollégium épületében rendezzenek be egy Unitárius Egyházi Múzeumot.³¹ Senki sem vette fontolóra az elhangzott javaslatot.

Aztán jött egy újabb háború csöppnyi levegővétellel és ismételt kudarcával, megint az „új”, lényegében megszokott államalakulat, jött az államosítás, a vörös terror és 1990 után még mindig várjuk az igazság óráját. A múzeum eszméje mindkét egyházban máig tervek maradt.

Pontosan nyolcvan évre rá, hogy Kelemen Lajos felvetette az Unitárius Múzeum megalapításának a gondolatát, újból aktuálissá vált egy ilyen intézmény létrehozása. Ennek a felismerésnek az eredményeképpen 1996. február 7-i keltezéssel dr. Bodor András professzor és Jenei Dezső tiszteletbeli főgondnok beadványt terjesztett fel az Unitárius Egyházi Képviselő Tanácshoz azzal, hogy figyelembe véve dr. Erdő János főjegyző 1991-ben szóban tett indítványát, és szem előtt tartva, hogy mindegyik világegyház rendelkezik saját tárgyi múltját bemutató intézménnyel, javasolják az Unitárius Egyházi Múzeum megalapítását. Székhelyéül a püspöki ház földszintjének jobb oldali termeit határozták meg.³² Az Egyházi Képviselő Tanács 1996. április 11-én tartott ülésén általános szavazattöbbséggel elfogadta a múzeumalapítására tett javaslatot. Ugyanazon év szeptember 26-i tanácskozáson azonban úgy határozott, hogy mivel az egyház az átmeneti időszak nehézségei miatt még mindig nem tud kellőképpen eleget tenni más fontosabb igényeknek, nevezetesen a megkezdett templomépítéseknek, a kolozsvári templomjavításnak stb., ezért ideiglenesen (három évre) elhalasztja a múzeum létesítését.³³

Azóta már kétszer három év is eltelt, és az anyagi nehézségek miatt az egyház prioritásai közt még mindig nem szerepelhet a rég megálmodott Unitárius Múzeum megalapítása. Ennek ellenére ébren kell tartanunk a gondolatot, és nem szabad lemondanunk pusztuló értékeinknek egy nagy gyűjteménybe való összeszedéséről. Ez nemcsak feladat, hanem kötelesség is. S ha a többi protestáns egyházak esetleges múzeumalapításuk kapcsán hasonló nehézségekbe ütköznének, nem tartanám elképzelhetetlennek azt az összefogást, amelyből egy közös protestáns múzeum létrejöhetne.

³¹ Lásd: UEGyLt. Levéltári jelzet 3388/1924.

³² Lásd: Az Unitárius Püspökség Irattára, Kolozsvár. 120/3. 136/1996.

³³ Uo. 719/1996

Függelék

Tekintetes Választmány!

A Magyarországi Unitárius Egyház sorsa háromszázötven éves fennállása alatt összeforrott a magyar nemzetével. Közös volt örömünk, bánatunk. Azok a csapások, melyek nemzetünket érték, csapások voltak egyházunkra is, s mikor Isten jósága és kegyelme jutalmazott, akkor a nemzet útján ebben is részünk volt.

Egyházunknak Magyarország volt a bölcsője, s hazánk törvényhozása születésünk órájától kezdve nemzetünk édes gyermekének ismerve testvéri egyenlőségbe helyezett az egyház – mint idősebb gyermekei – sorába. A magyar nemzet családjában jó és balsorsban ezekkel együtt folyt le életünk s ezért a szeretetért, melybe részesültünk, mindig hálás volt és hálás marad.

Éreztük és érezzük, hogy a jóért jóval tartozunk. Hű ragaszkodás fűzött mindenkor hazánk érdekeihez, s szegénységünk mellett iskoláink útján erőnk teljes megfeszítésével vettünk részt a nemzeti művelődés mindenkori munkájában.

A haladó idők új követelményeket emelnek eléink, új eszmék szolgálatába új eszközök alkalmazását ajánlják, s mi hagyományainkhoz híven haladni akarunk és szolgálni óhajtunk a köznek.

Ezért mindezeket és saját érdekeinket jól megfontolva, a múlandóság törvényét, a véletlen esélyeit és különösen a közelmúlt ellenséges oláh betörés kárait látva, múltunkat s ezzel a magyar nemzet egy darab múltja emlékeinek megőrzését biztosítani óhajtjuk.

Meg akarjuk menteni egyházi szerelvényeinket, ingóságaink műbecsű darabjait az elpusztulástól, illetéktelen és nyereszkeskedő kezekbe jutástól, és biztosítani kívánjuk azt, hogy egyházközségeink megmaradt ingó műemlékeiből legalább a nélkülözhetők egybe gyűjtve, együtt szolgálják egyházunk és nemzetünk múltját és dicsőségét.

Meg kívánjuk alapítani és fel akarjuk állítani a Magyar unitárius egyházi Múzeumot.

Jól tudjuk, hogy egyházunk erkölcsi kötelessége múltja emlékeinek gondozása, s tisztán egyházi szempontból ennek a célnak az általunk külön fönntartott egyházi múzeum felelne meg a legjobban.

Egyházunk azonban jogilag és hívei által is egyaránt része a nemzetnek, múltja a nemzet múltjának egy része, s e múlt megmaradt emlékei is részei lehetnek az egész magyar nemzeti művelődés emlékeit magában foglaló nagy nemzeti emlékgyűjteménynek.

Meggyőződésünk szerint összehozható múzeumi anyagainkkal s emlékeink tisztas sorozatával a múzeum, és művelődési céloknak bármely gyűjteményben szívesen fogadható hasznos és becses szolgálatot teszünk. Éppen ezért az egy-

házi múzeum gondolatát a háború kári következtében előtérbe tolt más égető kérdések miatt is helyesen megoldhatónak hisszük, ha a különálló elhelyezésről és kezeléstről gondoskodva egyházi múzeumunkat egyik magyar nemzeti közgyűjteményben helyezhetjük el.

A magyar nemzeti tudományos emlékgűjtemények közül hozzánk nemcsak térben, hanem szívünkhöz is az Erdélyi Nemzeti Múzeum Egyesület által fenntartott Erdélyi Nemzeti Múzeum áll a legközelebb.

Jól ismert nemes, áldásos és sokoldalú munkássága itt folyik előttünk. Itt megtaláljuk az őrzés, megtartás biztosságát, a kezelés kiválóságát s a virágzó tudományos földolgozás magas színvonalát. Mindazt, ami minket teljes megnyugvással tölthet el, hogy a mi egyházi múzeumunk az Erdélyi Nemzeti Múzeum kereteiben elhelyezve nemcsak megtalálja megoldását és helyét, de a saját céljának, mind tudománynak és a nagy nemzeti célnak többet is használ, mind magra használhatna.

Ezért Egyházunk Képviselő Tanácsa nevében megalapítandó egyházi múzeumunkat teljes bizalommal följajánljuk elhelyezésre letétül az Erdélyi Nemzeti Múzeum-Egyesületnek, s kérjük, hogy azt szívesen fogadva, annak az Erdélyi Nemzeti Múzeum Régiségtárában való elhelyezéséről, ott a gyűjtemények keretében lehető önálló jellegű kezeléséről gondoskodni szíveskedjék.

Meg vagyunk győződve, hogy midőn egyházunk múzeuma föllállításánál a maga külön célját egy nagyobb nemzeti gondolat szolgálatának alárendeli, ezzel az Erdélyi Múzeum-Egyesületben teljes megértésre talál, s így egy nagy nemzeti alkotás fejlesztésének felségesen szép munkájában közös örömet és boldogságot nyer.

A Magyarországi Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának Kolozsvárt, 1917. április 11-én tartott üléséből.

Ferencz József
püspök

Végh Mihály
titkár

FEKETE JÁNOS

„ÍGY LEVE TALÁLKOZÁSI PONTJA...
AZ AMERIKAIK, ANGOLOKNAK
ÉS SZÉKELYEKNEK...”

A székelykeresztúri unitárius egyházközség
testvéregyházi kapcsolatainak történetéből

Ma már Erdély-szerte közismert, hogy a kiterjesztett testvérgyülekezeti programnak köszönhetően megerősödtek a kapcsolatok az amerikai és erdélyi unitárius közösségek között. Nincs unitárius egyházközség, amely ne érezhetné e program áldásait, e kapcsolatokból fakadt erkölcsi és anyagi támogatást.

A székelykeresztúri unitárius egyházközség kapcsolata az észak-amerikai és angliai unitáriusokkal több mint száz évre tekint vissza. Az Unitárius Gimnázium építésének utolsó szakaszában a befejező munkálatok 1875-ben anyagi fedezet hiányában megálltak. „De betölt itt is, és ekkor is, hogy a hol a szükség legnagyobb, ott közel van Isten az ő gondviselésével, segedelmével” – olvasható az iskolaépítés történetében. 1873-ban a bécsi világkiállításra több amerikai és angliai unitárius látogatott el, majd egy részük átjött Budapestre, hogy találkozhasson a magyar unitáriusokkal. Az angol unitárius, John Fretwell pünkösdkor a kolozsvári unitáriusokat látogatta meg, s ahogy Sándor János írja a Gimnázium százéves történetében, „jó benyomással és a magyarok iránt táplált rokonszenv és szeretet növekedésével ment vissza hazájába. Otthon sem szűnt meg a magyar unitáriusok ügyeiről elmélkedni, s elhatározta magában, hogy a testvéries érzésnek tettekben ad kifejezést. E célból 1875-ben útnak indult Magyarországra felé s Bécsből [...] egy levelező lapot küldött Kolozsvárra Kovács János tanárhoz, melyen a néven kívül csak ez volt írva: »János apostol közönséges 2-ik levele 12-ik verse«. Kovács J. tanár felkeresvén a Bibliában az itt írt helyet, e meglepő sorokat olvasá: »Jóllehet sok dolgokról kellett volna írnom nektek: de nem akartam papirosra és tentával: hanem reményilem, hogy hozzátok megyek és szemtől szembe szólok, hogy a mi örömünk teljes legyen.«” Fretwell pár nap múlva Kolozsvárra érkezett s azt kérdezte Kovács Jánostól: „hol van az unitáriusoknál a legnagyobb szükség, a melyen segíteni kellene, mert ő is akar tenni valamit, hogy tettekben is kimutassa hitrokonni szeretetét és vonzalmát a magyar unitáriusok iránt.”

Kovács a keresztúri gimnáziumra irányította figyelmét, elmondva, hogy ez-ideig mennyi áldozatot hoztak az unitáriusok az építés folyamán – de a befejezéshez már nincs alap. Fretwell 1875. július 16-án meglátogatta a keresztúri